

концепція щодо історії Гетьманщини XVIII ст. є відмінною від поширених поглядів серед тогочасних українських істориків. Зокрема, ставлення автора «Записок о Южной Руси» до політичних кроків І. Мазепи є доволі негативним. Натомість, дії російського діяча Г. Теплова щодо Гетьманщини та її населення П. Куліш виправдовує. «Записки о Южной Руси» пронизані звинуваченнями української старшини в тогочасних негараздах. На нашу думку, такий концепт висвітлення історії Гетьманщини XVIII ст. є наслідком впливу на П. Куліша тогочасних панівних поглядів та атмосфери, що панувала в наближеному до нього оточенні.

УДК 930;330.349.14(477)“17”

ОСНОВНІ ФОРМИ ПОЛЬСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У XVIII ст.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Н. А. Стоберська

До актуальних проблем історичної науки відноситься співіснування різних форм польського землеволодіння на Правобережній Україні. Існуючи наприкінці XVIII ст. у різних формах власності – державній, приватній, церковній, загалом воно сприяло економічному розвитку українських земель.

Серед науковців, які зверталися до даної теми, можемо назвати імена А. Анфімова, С. Борисевича, О. Буравського, І. Кривошеї, Д. Бовуа та інших. Проте системні дослідження процесу вивчення основних форм польського землеволодіння наразі відсутні. Тому метою даної розвідки є аналіз поглядів дослідників на розвиток основних форм польського землеволодіння.

Одним із дореволюційних авторів був І. Рудченко, який досить ґрунтовно висвітлив питання щодо польського землеволодіння і встановив його взаємозв'язок з російським. Він подає дані, які засвідчують доволі сприятливе становище польського землеволодіння порівняно з російським напередодні та після другого польського повстання. Так, у Київській губернії пересічний розмір польського землеволодіння становив 1 723 дес., російського – 403 дес., у Подільській – відповідно 1 439 і 194 дес., у Волинській – 2 776 і 145 дес. В цілому станом на 1865 р. польським землевласникам належало 89 % земель у Південно-Західному краї.

Фахівець з економічної статистики М. Порш зафіксував поділ землеволодіння на приватне, надільне та земель скарбниці, уділів, церков, монастирів, міст та інституцій. Автор подає співвідношення земель на Правобережній Україні у розрахунку на 100 дес.: станом на 1877 р.: приватна власність – 48,0 дес.; надільна власність – 43,0 дес.; земель державних та інституцій – 9,0 дес.; станом на 1905 р.: приватна власність – 46,5 дес.; надільна – 43,8 дес.; земель державних та інституцій – 9,7 дес. Приватна власність, у свою чергу, ділилася на особисту та власність громад і товариств. Співставивши їх, М. Порш показав, що протягом 1877–1905 рр. частка приватновласницької землі зменшилася.

Вивчаючи поміщицьке господарство Європейської Росії, радянський дослідник А. Амфімов дотично згадував і польське землеволодіння Потоцьких, Браницьких, Сангушків, які на 1905 р. володіли понад 800 тис. дес. землі. Автор, окрім приватновласницьких, надільних, державних земель, відзначив сервітутне землеволодіння. Він зазначає, що на 1911 р. у Київській губернії було в наявності 1209 землеволодінь, з яких 603 із сервітутами, у Подільській – 2154, з них 605 із сервітутами, у Волинській – 3585 із 2065.

Найактивніше опрацювання проблем польського землеволодіння здійснюється сучасними дослідниками. Зокрема О. Буравський привернув увагу до маєтку-фільварку.

Автор показав зростання селянського землеволодіння за рахунок купівлі поміщицьких ділянок, наголосивши при цьому на його тісному зв'язку з магнатським господарством. Селянське землекористування існувало у приватній і надільній формі. У пореформений період в українських землях селяни інтенсивно викупували наділи, що ставали їхньою приватною власністю. Дослідником показано, що наприкінці XIX ст. заможні орендарі купували земельні наділи у великих землевласників і переходили до хутірської системи господарювання. О. Буравський наголосив, на тому що, ця форма здобула поширення серед польських селян. Він зауважив, що польське землеволодіння зазнало помітних змін після реформи 1861 р. та повстання 1863 р.

В. Борисенко зазначив, що існування цих форм пояснювалася розкиданістю магнатської земельної власності, абсентизмом і нестачею коштів, а посесія стала відігравати першочергову роль в експлуатації маєтків. Автор зауважив, що напередодні включення українських земель до складу Російської держави приватне спадкове поміщицьке землеволодіння було здебільшого середнім і дрібним. Одночасно з приватним існувало старостинське землеволодіння. Після входження українських земель до Росії основним джерелом формування поміщицького землеволодіння стали володіння польської шляхти. Існували приватні маєтки, які ще називали поєзуйтськими. Тимчасове землеволодіння мало різні форми та було пов'язане з казенним землеволодінням і заставними приватними маєтками. Дослідник відзначив ленне землеволодіння, яке подальшого розвитку не здобуло. Царське керівництво використовувало таку тимчасову форму землеволодіння як дарування маєтків.

С. Борисевич привернув увагу до чиншових відносин. Він показав, що найчисельнішою верствою серед чиншовиків була шляхта. Ця верства виникла наприкінці XVII ст. в результаті дроблення шляхетської землі у Речі Посполитій, внаслідок чого утворилася безземельна шляхта, яка втратила всі титули, привілеї, землю, але була вигідною для магнатів як ресурс працівників. Чисельність чиншових власників землі помітно збільшилася у XVIII ст. Після скасування кріпосного права чиншовики ставали переважно безземельними та залежними повинностями від поміщика. Чиншове право було усунуто сенатом з правом викупу землі.

На Правобережній Україні існувало церковне землеволодіння. Ще в часи Речі Посполитої церкві надавалося право купівлі, продажу, дарування та застави майна. Так, І. Кривошея зазначив, що велику роль у релігійному житті відігравали польські магнати Браницькі, Потоцькі та інші. Монастирі та церкви будувалися за кошти польських магнатів. Наприклад, в Ушицькому повіті Потоцьким було утворено Дунаєвицький монастир, Грохольськими – Вінницький домініканський монастир та інші. Домінуючою формою організації церковних господарств був маєток-фільварок із землями. Але із захопленням українських земель Російською імперією становище католицької церкви значно змінилося. Як зазначив Д. Бовуа, «католицька віра землевласників ослабла й втратила свій колишній бойовий дух». А. Зінченко показав складність становища селян у церковних маєтках. За участь духівництва у повстанні 1830–1831 рр. частину католицьких та уніатських монастирів на Правобережній Україні було зачинено, а їхні володіння передано у казенне відомство, іншими словами секуляризовано. Більшість таких маєтків було передано в оренду польським дворянам і називалися помонастирськими.

Отже, форми польського землеволодіння у Правобережній Україні здобули увагу дослідників різних поколінь. Дореволюційні автори цей сюжет вивчали винятково у контексті Російської імперії. Автори цього періоду основні форми польського землеволодіння згадували в статистичних даних, описах та розвідках очевидців, що є важливим джерелом вивчення польського землеволодіння для сучасного покоління дослідників. У їхніх працях подана характеристика приватного, надільного та земель скарбниці, уділів, церков, монастирів, міст та інституцій. Радянські науковці наголошували на існуванні приватновласницьких, надільних, державних земель і сервітутного землеволодіння у загальноросійському вимірі. Сучасні вітчизняні дослідники виокремлюють існування основних форм власності польського землеволодіння в межах українських

земель. Автори аналізують польське землеволодіння в державному, приватному та церковному форматах. Також дослідники привертають увагу до існування маєтків-фільварків і польсько-селянського землеволодіння, тісно пов'язаного з магнатським через чиншові відносини. Подальше опрацювання проблеми пов'язане з розширенням кола дослідників, які вивчали історію польського землеволодіння.

УДК 93/94

ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР» У ПУБЛІЧНОМУ ПОЛІ

Б. Ю. Теміров

Дефініція «соціокультурний простір» є часто вживаною в сучасному науковому середовищі. Вона здобула вагомий статус і для історичного дослідження. Дефініція застосовується в різних сферах, через що здобуває різні інтерпретації. Поняття «соціокультурний простір» нині особливо важливе в контексті подій в ОРДЛО, оскільки чимало аналітиків відзначають формування «власного соціокультурного простору» у цій частині України. Більше того, категорія «соціокультурний простір» лежить в основі вивчення формування історичної пам'яті. Вона поширюється на історичне, філософське, соціологічне, політологічне, культурологічне, наукове поле. З огляду на розлогий вжиток і розмаїття тлумачення дефініції є потреба у з'ясування її змістовного наповнення.

З даної проблематики наявний доробок В. Литвина, А. Савченко, Н. Гапон, Т. Тюльпи та інших науковців. Джерелами розвідки є дослідження, присвячені смислового наповненню поняття «соціокультурний простір». В основу розвідки покладено аналітико-синтетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний методи, які дозволяють виявити, впорядкувати, співставити сучасні визначення обраної дефініції.

Соціологічний вимір поняття проаналізувала Ірина Лукіян, яка у дослідженні «Пострадянський соціокультурний простір: тенденції розвитку» наводить приклад його залучення до аналізу пострадянського суспільства. Вона акцентує увагу на ліквідації комуністичної системи та початку пострадянської епохи. У цьому випадку «соціокультурний простір» означає геополітичну характеристику. Останнє також вбирає в себе риси суспільно-політичного ладу, який постав на зміну соціалістичному. Якщо йдеться про тенденції розвитку, то здійснюється спроба прогнозу розвитку суспільно-політичного ладу та його складових.

Анжеліка Савченко дає пряме визначення поняттю «соціокультурний простір». Вона включає сюди рівень розвитку суспільства, його соціальні структури, ідеологічні складові, вірування та погляди, що підтримуються та визнані суспільством. Соціокультурний простір у цьому сенсі є індикатором розвитку суспільства. Він відповідно до вказаного вище дослідження є рушійною силою розвитку цивілізації (з усіма вже названими елементами). Це дає можливість проаналізувати кожен елемент соціокультурного простору на предмет його еволюції.

Іншою призмою для з'ясування змісту соціокультурного простору є місто з його культурними особливостями. Надія Гапон у статті «Соціально-філософські проблеми гуманізації соціального простору міста» вважає місто духовним елементом соціокультурного простору. Місто в даному випадку є сакральним втіленням прагнень людства, які виражаються в архітектурі, інфраструктурі тощо. Це означає, що місто виступає елементом соціокультурного простору, де перетинаються суспільні відносини. Зокрема, місто є прикладом найбільшого за чисельністю населення елементом соціокультурного простору.